

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻ ԱՇԽԱՐՀԻՑ

I

Մի փոքրիկ ակնարկ մեր երաժշտութեան մասին

Մեր երաժշտութիւնն ևս գեղարուեստի իր միւս քոյրերի նման բաց է անում իր ճամբան: Բայց դեռ կամաց-կամաց:

Մենք մի փոքրիկ երաժշտական անցեալ էլ ունենք: Բայց այդ բոլորից մի նշանաւոր բան չմնաց իբրեւ հիմք մեր ապագայ երաժշտութեան համար:

Մեր հին երգերը կամ օտար ուսանողական երգեր էին հայերէն բառերով, կամ Աղգային Սահմանադրութեան ուղերձներ ու քարոզներ էին փքուն ու ճոճոտան եղանակներով և կամ մեր աղգային բանաստեղծների խօսքերը՝ եղանակած բաւական անշնորհ ձեռքով:

Այդ մեծ մասամբ օտար երաժշտութեան արձագանգները շուտ մեռան մեր երաժշտութեան համար:

Դրանց հետ, մէկ-մէկ լսում էին ուրիշ երգեր ևս, որոնց նպատակը երգն էր միայն: Սրանք էլ մեծ մասամբ օտար հողի վրայ էին, բայց առաջիններից այն առաւելութիւնը ունէին, որ բացի երաժշտութեան համար լինելը—տաղանդաւոր էլ էին: Եւ մինչև հիմա էլ շատ հարազատամոլներ, օտարի առաջ պարզ երես դուրս գալու համար, երգում են. «Ո՛հ, ի՜նչ անուշ», «Մի՞ծեռնակ», «Կիլիկիա», «Ձէյթունցիներ» և մինչև անգամ «Բամբ որոտան», (Բեանկլինի «Անփոյթ նաւաստիք»): Սակաւ էին այդ հեղինակները և աւելի սակաւ նրանց թողածը: Բայց Երանեանի մի «Կիլիկիա»-ն, Փափաղեանին վերագրած «Մայր-Արաքսի»-ն, Զուհաճեանի «Ձէյթունցիներ»-ը աւելի բան են ասում մեզ, քան այն բոլոր ճոճոտան եղանակները, որ քարոզի համար էին գրած:

Ահա այս անճաւարութիւններով պիտի որոշել մեր սալոնական երաժշտութեան մօտաւոր անցեալի պատկերը:

Եւ այսպէս երբեմն երգերով խօսելու համար, երբեմն էլ խօսելով երգելու համար մեր նախորդները իրանց գործը կա-

տարեցին և ով իր ժամանակի համար էր, այն ժամանակի հետեւն էլ մեռաւ, իսկ ով գեղարուեստի հետ էր, նրա հետ էլ ապրեց:

*

Բայց մինչև այս սալոնական երաժշտութիւնը մենք ունէինք մի ստուար, միապաղաղ ժողովուրդ, գիւղացի թէ քաղաքացի, որի երաժշտութիւնը այլ էր: Նրա երաժշտութեան պատմութիւնը շատ է հին և երկար. բայց պարզ էր նրա պատկերը: Նա կարծես արդէն վերջնապէս իրան սեփականացնելով արարի, պարսկի, օսմանցու երաժշտութիւնը, ապրում էր նրանով:

Հին և միջին դարերի աշուղութիւնն էր այդ, որ երբեմն հայրենախօս, բայց և մեծ մասամբ օտարախօս՝ երգում էր ժողովրդի սրտի համեմատ: Եւ նոյնն էր նա Նահապետ Քուչակից մինչև Սայաթ-Նովա և դեռ շատ յետոյ էլ: Կ'ուզէք անուանեցէք այդ մեր իսկական երաժշտութեան մահը, որից մենք հիմա ենք միայն վերածնունդ, բայց այն մի ամբողջական բան էր, ընդհանուրի սեփականութիւն, դասական և կիրթ: Շնորհալի աշուղներ, պատուաւոր «ասողներ» էր ծնում այն ժողովուրդը: Ասում էին երգախառն հէքիաթներ, թէ և օտարախօս:

Ահագին սաղը հպարտօրէն կրծքին դրած՝ լայն, լայն քայլերով ետ ու առաջ էր անում աշուղը բազմութեան մէջ և ոտքը գետնին դոփելով ոգում էր ու որոտում «Քեօքօղլու» յոխորտ ռեչիդադիվը: Գեղեցիկ ու գողտրիկ պարեր էին նուագում քաղաքի հարսանիքներում: Սակայն մեռաւ Սայաթ-Նովան, մեռաւ այդ դարերի կերտած աշուղականութիւնը: Նրան տապալեց նոր ժամանակը, որ ստեղծէ նորը, ինքնուրոյնը վերածընելու տենչով: Սակայն աւանդ, շատ ամուլ և անշնորք եղաւ այդ աշուղական նոր ժամանակը: Եւ ի՞նչ տուեց նա: Անտաղանդ աշուղներ այնուհետև սկսեցին քրտնել գրական ուղղութեան մէջ և հոգի տալ ծամած, «ինտելլիգենտավարի» միտք արտայայտելու համար: Դարձեալ քարոզ, տենդենցիա, և դուրս եկաւ այն ճապաղ ու թթուած բառերի կուտակումը, դարձեալ ասիական, բայց անհամ եղանակներով, որով և այլանդակուեց իսկական աշուղի համակրելի պատկերը: Անշնորք մարդիկ աղաւաղեցին աշուղական գեղարուեստը, և այնուհետև կամաց-կամաց մեր մէջլիսներին քաշուեց Սայաթ-Նովաների հոգեթով ստուերները իրանց ոսկերեղուն չոնգուրներով, և սըրճարաններում սկսեցին երգել լավի լրագրական յօդուածներ...

Մի հատ գեղարուեստական ներկայացուցիչ չտուեց այդ շկոլան—չնայած, որ այնպիսի մի ժողովրդական դէմք ստեղ-

ծեց, ինչպէս Ջիւանին է: Սակայն այդ երաժշտութիւնը ինքն էլ մանրուեց և դառաւ սեփականութիւն աւելի անշնորհ աշուղներէ, որ թափառում են քաղաքի փողոցներում, ժամի դռներին և սիրում են սեփական բարբաջանքը: Ահա այն յառաջադիմութիւնը, որ արեց մեր աշուղութիւնը իր երաժշտութեան վերածնութեան մէջ: Ժամանակի զօրեղ պահանջով և պատմական երկարատե պայմանների շնորհիւ՝ այդ տարրը զարգացաւ և ֆնում է մինչև հիմա, և այժմ նա նոյնիսկ ճգնում է մրցել զուտ ժողովրդական երգի հետ, ուզում է խառնել նրան, խանգարել: Դա իսկական ստեղծագործութիւն չէր:

Հարկաւոր էր մի բով, որով անցկենար իսկական ստեղծագործութիւնը:

Եւ հայ երաժիշտը վերջը հասկացաւ, թէ ուր պիտի դիմէր: Այդ կենդանի ժողովուրդն էր իր մշտական հարազատութեամբ և դարերով ստեղծուած նրա նկնղեցին իր պահպանողական լինելու յատկութեամբ:

Մեզ յայտնի չէ թէ ինչ էին մտածում իրանց գործը ըսկսելիս Կարա-Մուրզա և Նկմալեան, բայց ինչ որ է նրանց սկզբունքը—եթէ ունէին—պէտք է հանել իրանց գործից, որ թողին:

Երաժշտութիւնը անպայման սիրող և գործնական միջոցով երաժշտական կրթութիւն ստացած՝ Կարա-Մուրզան հանդէս եկաւ և իր անսահման եռանդով գիտեցաւ ոգևորել մարդկանց: Նրա բերածը նորութիւն էր, երգ էր, ինչ տեսակ ուզում է լինի, կենդանի, գրաւող իր ժամանակին: Նա գործ սկսեց, որի ճամբան դժուար էր սակայն: Եւ մարդիկ սիրեցին նրան:

Իմացան, որ ժողովրդի երգը ևս կարելի է բեմից երգել: Դա պատմականօրէն մեծ դեր էր: Փորձենք՝ երաժշտութիւնը մեր մէջ տաղանդաւոր ժողովրդականացնողի դէմքը որոշելու:

Իսկապէս ի՞նչ էր Կարա-Մուրզան: Մի գործի սկսող ուսիլիրա, իր գաղափարը եռանդուն տարածողը, նրա մշակը:

«Քառաձայն»—ահա նրա նշանաբանը: Սակայն Կարա-Մուրզայի քառաձայնը չունի քնքշութիւն, զգացմունքի նրբութիւն: Այդ երկերը թերի էին և շտապ գրած բաներ:

Հարազատութեան կողմից էլ նրանք չեն կարող պարծենալ, որովհետև նրանց մշակութեան մէջ նկատելի է սաստիկ նախընտրութիւն երոպական երաժշտութեան:

Դրա վրայ աւելացնում է և այն հանգամանքը, որ Կարա-Մուրզայի հրատարակչը բարուրդ է համարել տալ այդ երգերը պ. Գնինայի ներդաշնակութեամբ: Պատճառը համարում է

այն, որ հանգուցեալի ներդաշնակութիւններէ մեծ մասը բերանացի են ֆնացել:

Մեր եկեղեցական եղանակները մշակողներէց մէկն էլ դարձեալ Կ.-Մուրզան էր: Այստեղ ևս փայլուն արտադրութիւն չտուեց նա: Մի տեղ, ուր ամենից շատ երաժիշտը պիտի լինէր զգոյշ հարազատութիւնը պահպանելու համար, Կ.-Մուրզան դարձեալ նոյն անփութութիւնը պահպանեց: Գեղարուեստական կողմից էլ չի կարող պարծենալ նրա պատարագը, իր աղքատ ներդաշնակութեամբ:

Կ.-Մուրզան գաղափար տարածող էր և եռանդոտ ժողովրդականացնող. նրա մէջ գեղարուեստագէտը և ստեղծագործողը թոյլ էր:

*

Ձուհաճեանից յետոյ մեր երաժշտութիւնը մի շնորհալի ղէմք ևս ունի—այդ Եկմալեանն է: Կանոնաւոր երաժշտական կրթութիւն ստացած մարդ, յամառ ու տոկուն աշխատող՝ նա կարողացաւ շատ բարձրանալ իր շրջապատից: Եւ ինչ թողեց նա—մի պատարագ, մի ամբողջացրած գործ, որի մէջ պարզ երևում է նրա ղէմքը:

Մի շնորհալի, թեթևաշունչ երաժշտութիւն է այդ պատարագը, մի քիչ խիստ և անզարդարուն ոճով:

Նա վերցրեց մի պատարագ և յարմարեցրեց եւրոպական ներդաշնակութեան, տաշեց, հանեց նրանից շատ հարազատ բան և վերջ ի վերջոյ ստացուեց այն, ինչ որ եղել է մեր պատարագի հետ—դարերով նրան փաթաթուած օտար զգեստի հետ հազցրեց մի օտար զգեստ ևս և օտար ժամանակակիցները հասկացան և այդ սիրեցին: Բայց այդ այդպէս չպիտի լինի: Պէտք էր շատ աւելի աշխատել հաւաքել շատ վարիանդներ, ուսումնասիրել, զտել, գտնել ամենից աւելի ընդհանուրը, հարազատը:

Հայի երաժշտութիւնը եւրոպական չէ: Ի՞նչ անել, եւրոպացնել այդ երաժշտութիւնը, թէ զարգացնել հէնց արեւելեանը, ինչպէս որ կայ: Եւ ձրն է արեւելեան երաժշտութիւնը:

Աւանդ, այդ այն երաժշտութիւնն է, որից եւրոպացին կամ փախչում է որպէս անտանելի, լալկան ծվծվոցներից ու ճվոցներից, կամ աւելի քաղաքավարի գտնելով ասում է. «չեմ հասկանում»: Մինչդեռ այդ «Միգենահ»-ից լցւում է պարսիկի աչքերը և թրթռում հոգին քնքոյշ կարօտով... Դա այն «Ջարգենահ»-ն է, այն խունկի ծխի նման մանուկ ու վերառաք հնչիւնները, որ քմահաճօրէն դողում են թառի լարերի վրայ և մարում, որպէս հառաչանք:

Հայի հողին եւրոպացու հողու նման միակողմանի չէ։ Եւրոպացին չի կարողանում ըմբռնել, թէ ինչքան որ մի Շոպէն կարողանում է յուզել մարդկային սիրտը, նոյնքան և մի «Սկզբահ» ճմլում, ալեկոծում է մի ուրիշ սիրտ։

Խնդիրը մարդկային հողու յուզման, գեղեցկի ըմբռնումի և խոր ազդեցութեան մէջ է։ Եւ արեւելքի և արեւմուտքի կողմը տատանուող հայի բախտն էլ այնպէս է եղել, որ նա հասկանում է թէ պարսկին և թէ գերմանացուն։

Բայց սակայն ռո՛ն է զուտ հայկականը։ Մենք չենք կամենում փորձել գտնելու և որոշելու համար, թէ որո՞նք են բուն հայկական երաժշտութեան տարրերը. այդ կը թողնենք մասնագէտներին։ Բայց կ'ուզէինք ենթադրել որ նա կայ, կամ աւելի լաւ է ասենք նա մնացել է դեռ ևս։ Եւ կարծում ենք, որ ժամանակը պիտի պարզէ, որ այն բոլոր ոլորապտոյտ խաղերը, խճողած ֆորշազները—մի խօսքով այդ բիւր գալար պաճուճանքը, որ ձնին երբեմն մեր զուտ ժողովրդական երգերը և եկեղեցական եղանակները—դրանք օտար ու խորթ են մեր հողուն՝ թէև հասկանալի։

Այդպիսով մեր երաժշտի համար պարզ պիտի լինի այն, որ մեր երաժշտութիւնը պիտի զարգանայ եւրոպականի և ասիականի միջին ճանապարհով, մնալով նախ և առաջ հայկական։

*

Այդ ուղղութեամբ սկսեց աշխատել հ. Կոմիտասը։ Հայրենի հողում մեծացած և այնտեղ իսկ սիրած հայրենի երգը, եկեղեցական եղանակներին հմուտ՝ ահա այդ մարդը այնպիսի ժամանակ գնաց Եւրոպա երաժշտական կրթութիւն ստանալու, երբ արդէն դժուար էր օտարանալու։ Ստանալով կրթութիւն նա չմնաց Վազների հայրենիքում, այլ շտապեց—էջմիածին, որի չորս կողմը ամեն օր համարեա նոր երգ է բերւում, ուր լսում է մեր եկեղեցական եղանակներից գուցէ հէնց հարազատադոյնը, և որի մատենադարանում կան թանկագին նիւթեր մեր հին երաժշտութեան վերաբերեալ։ Ի հարկէ վերջ ի վերջոյ այս գեղեցիկ յարմարութիւնները չեն, որ ստեղծում են մի երաժիշտ. այլ մի շնորհալի երաժիշտ կարողանում է նկատել այդ հանգամանքները և օգտուել։ Նա ուսումնասիրում է հին հայկական երաժշտութիւնը, որ պահուած է յիշատակարանների մէջ, նա հաւաքել է բաղմաթիւ ժողովրդական երգեր։ Նա կազմում է պատարագի արարողութիւնը, ստեղծում է ինքնուրոյն երգեր և զբաղւում է զաստուութեամբ։ Նրա սկզբունքն է, հարազատ երաժշտու-

թիւն, Կոնստանդնուպոլսի և Կոնստանդնուպոլսի հայկականը, գիտենալ ժողովրդի երգը, իմանալ հնագոյնը և նրա պատմութիւնը:

Մեր ձեռքի տակը Կոմիտասի հրատարակութիւններից ոչինչ չունինք: Ինչ որ լսել ենք անձնապէս ու տեսել և ինչ որ երևում է նրա տպած «Գութանի հոռովել»-ից.—այդ բոլորը խօսում են մեր երաժշտի շնորհալիութեան մասին:

Այդ «Գութանի հոռովել» շատ է հարազատ և կենդանի, զգում ես այնտեղ հողի ու ժիւղի գիտակցութիւնը և բացի այդ՝ այնտեղ զգում ես մի խաղաղ ուրախութիւն, որ դաշտերին է յատուկ: Բայց այս բոլորը երգից է դուրս գալիս, իսկ այդ երգը ժողովրդից: Նրա գեղեցկութեան գաղտնիքներից մէկն էլ հարազատութիւնն ու ճիշտ վերարտադրումն է:

Նրա ժողովրդական երգերը ևս լաւ են զտած. հիմնական եղանակը ամբողջական է և պարզ, իսկ ներդաշնակութիւնը հարուստ: Եւ ընդհանրապէս նրա գործի մէջ պարզ երևում է խիստ սկզբունքի գիտակցութիւն, որ կարմիր թելի պէս անցնում է նրա միջով:

Բայց նա մի ուրիշ գործ էլ ունի և կարծում ենք ամենազխաւորը. մեր խօսքը այն հում նիւթի մասին է, որ նա պիտի տայ: Մի ժողովրդական երգերի վարիանտաւոր ժողովածուի գիտական հրատարակութիւն, մի համեմատական պատարագի արարողութիւն շատ մեծ դեր պիտի խաղան մեր ապագայ երաժշտութեան համար:

Մեր ժամանակը հում նիւթերի ժամանակ է. նրանք պահանջում են մթերում:

Մեր երաժշտական կղզիներից մէկն էլ պ. Տիգրանեանն է: Նրա գործը արեւելեան եղանակներն են, որոնց նա՝ ինչպէս երևում է, շատ է սիրում: Հարկաւ նա շատ է յղկում մայր եղանակը ևրդական ներդաշնակութեան յարմարեցնելու համար, և թէպէտ նրա երաժշտութիւնը լսելուց յետոյ մարդու մէջ աւելի որոշ տպաւորութիւն է մնում, բայց չես կարող չխոստովանել, որ դա արդարութիւն է մի մարդու, որ իր գործը լաւ գիտէ: Նա ունի հարուստ տեխնիկա և վերիվերջոյ զուրկ չէ երբեմն զգացմունքի բնական զեղումից:

Մենք ունենք այժմ երկու երիտասարդ երաժիշտներ ևս, պ. պ. Միրզայեան և Բաղդասարեան:

Դրանցից առաջինը կարծեմ արդէն աւարտել է Պետերբուրգի կոնսերվատորիան: Նա հրատարակել է անցեալ տարի երկու պրակ, որոնցից մէկը պ. Ա. Իսահակեանի «Ալի, ալ վարդի» բանաստեղծութեան վրայ գրած մի արեւելեան մոտիւ է, որ բացի այն, որ ինքնուրոյն չէ և յիշեցնում

է այս կամ այն եղանակը, նաև շատ է քաղցր-մեղցր: Յանցանքը մի քիչ էլ այն դօրեղ ձգտումն է դէպի արևելեան եղանակները, որով ինչպէս երևում է, շատ է տոգորուած մեր նոր երաժիշտը: Նա սիրահար է նաև զարդարուն ոճի և առհասարակ նրա գրուածքը յստակ չէ: Գուցէ նա ժամանակին աւելի յաջող արեաներ գրի, քան երգեր: Ոճի զարդարունութիւնը քնասել է նաև նրա երկրորդ պրակի ժողովրդական երգերին:

Նրանց մէջ մեր կարծիքով յաջողուածներն են «Սարերի հովին մեռնիմ» և «Սարէն կուգայ ձիաւոր» երգերը, որոնց մէջ նա բացառապէս ազատ է մնացել աւելորդ մանրացումներից ու ֆորշաքներից: Եւ այդ է մեր գրաւականը, որ պարոնը շնորքի տէր է և ապացուցանելու է այդ:

Չկարողանալ մինչև վերջը անխափան տանել երաժշտական կրթութիւնը, մնալ թերի.— ահա մեր բոլոր երաժիշտների և մանաւանդ երգիչների ցաւը: Պ. Բաղդասարեան, որի շնորհքը անտարակոյս է, դեռ չվերջացրած երաժիշտ է, որին պայմանները նետել են ասպարէզ: Նրա ստեղծած արևելեան օրկէստրը՝ ասիական գործիքներով՝ ապագայ ունի: Նա մի համակրելի երգ էլ ունի. «Մի լար բլբուլ» — կէս ասիական և կէս եւրոպական մի եղանակ, որի մէջ կայ տրամադրութիւն և վերապահման զգացում:

Ահսոս որ մեր միջավայրից հեռու է փթթում մի շնորհալի ծաղիկ ևս — պ. Սպենդիարեան, որ անտարակոյս մի իսկական ձիւրք է: Մեղ ծանօթ է նրա «Սայթարմա» գրուածքից հանած մի կտորը, տպուած պ. Բաղդասարեանի «Գեղարուեստական ալբոմի» մէջ: Դա թաթարական մի եղանակ է, որ օրկեստրի մէջ հաբօյի գործիքով մի իսկական կախարդական տպաւորութիւն կը թողնի:

Կրեւենդո

II

Գեղարուեստը խրախուսող ընկերութեան XIV-րդ ցուցահանդէսը:

Ահա մի ամբողջ ամիս ու կէս է, որ բաց է այդ ցուցահանդէսը, բայց թիֆլիսի հասարակութիւնը զարմանալի անտարբերութիւն է ցոյց տալիս, չի յաճախում նրան: Փառքի Տաճարի առաջ ծածանող դրօշակներն են միայն ցոյց տալիս, որ գեղարուեստի տօն է այդտեղ: Բայց մտէք ներս և դուք կը տեսնէք իրանց նկարիչներին և քանդակագործներին, որոնք մեղաւաղձութեամբ գնահատողներ են սպասում...

Սեղճերը որքան աշխատանք, որքան ոգևորութիւն են